

TÜRKİYE'DE MÜKELLEF DAVRANIŞLARININ ANALİZİ*

Analysis of Taxpayer Behaviour in Turkey

Hakkı M. AY**

Adnan SÖYLEMEZ***

Nihal GÜNEŞ AY****

Öz

Devlet toplum için üretmek zorunda olduğu mal ve hizmetleri kamu harcamaları aracılığıyla yerine getirmektedir. Kamu harcamalarının en önemli ve en büyük gelir kaynağı vergilerdir. Vergiler firmalardan ve bireylerden karşılıksız olarak alınan ekonomik değerlerdir. Firmalardan ve bireylerden oluşan vergi mükellefleri, vergiye karşı bazı davranış ve tepkilerde bulunabilmektedirler. Vergi

* Bu çalışma 1-2 Kasım 2023 tarihlerinde El-Bab/Suriye’de düzenlenen I. Uluslararası El-Bab Sosyal Bilimler Kongresi’nde sözlü olarak sunulan ve kongre kitabında (34-40) tam metin olarak yayımlanan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, hma@selcuk.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-9033-8248.

*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, soylemez@selcuk.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-8153-0238.

**** Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu, nihalay@selcuk.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-9788-7872.

Makale Gönderim Tarihi/Received: 08.07.2024.

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 02.12.2024.

Atıf/Citation: Ay, Hakkı M., Adnan Söylemez ve Nihal Güneş Ay. "Türkiye’de Mükellef Davranışlarının Analizi." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (2024): 865-882

"Bu eser, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License."

kaçırma, vergiden kaçınma, verginin reddi, vergi grevi, üretimden vazgeçme gibi mükellef davranış ve tepkileri oluşmaktadır.

Türkiye'de vergilerin yapısı ve oranı gibi nedenlerden dolayı vergi mükellefleri vergi ödememek veya daha az ödemek yollarına girebilmektedirler. Toplanacak vergi miktarının azalması ise kamusal mal ve hizmetlerin miktarını azaltmakta ve kalitesini düşürmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de vergi mükelleflerinin vergiye karşı tutumları ve bunların nedenleri üzerinde yapılan çalışmalar dikkate alınarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, kamu hizmetleri, mükellef psikolojisi, vergi kaçakçılığı, vergi hukuku.

Abstract

The state fulfils the goods and services that it has to produce for the society through public expenditures. The most important and largest source of income for public expenditures is taxes. Taxes are economic values received from firms and individuals gratuitously. Taxpayers, consisting of firms and individuals, may have some behaviours and reactions against taxes. Taxpayer behaviours and reactions such as tax evasion, tax avoidance, tax refusal, tax strike, and giving up production occur.

In Turkey, due to reasons such as the structure and rate of taxes, taxpayers may choose not to pay taxes or pay less taxes. The decrease in the amount of tax to be collected reduces the amount and quality of public goods and services. In this study, the attitudes of taxpayers towards taxes in Turkey and the reasons for these attitudes will be analysed by taking into account the studies conducted on them.

Keywords: Tax, public services, taxpayer psychology, tax evasion, tax law.

GİRİŞ

Yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerden dolayı modern devletin görev ve sorumlulukları her geçen gün artmaktadır. Devletin harcamalar aracılığıyla yapacağı faaliyetleri en büyük ve önemli gelir kaynağı olan vergiler ile sınırlıdır. Vergi yalnızca devlet tarafından kişilerden, kanuna dayanarak, herhangi bir özel

karşılık sunmadan, hukuki cebir altında alınan ekonomik değerlerdir. Vergilerin alınma amacı başlangıçta yalnızca gelir sağlama olarak nitelendirilen mali (fiskal) idi. Ancak sanayileşme, küreselleşme, ekonomik kalkınma, adil gelir dağılımı, müdahaleci devlet, sosyal devlet, küresel kamusal mallar, göçler gibi nedenlerle mali olmayan (ekstra-fiskal) amaçları da gelişmiştir. Borçlanma, para basma gibi gelir kaynaklarının ekonomide yaratacağı olumsuzluklardan dolayı vergiler günümüz devletlerinin vazgeçilmez yegâne gelir kaynağı durumundadır. Vergiyi doğuran olaya neden olan ve üzerine vergi borcu düşen vergi mükelleflerinin, karşılıksız olarak alınan, servet ve gelirlerinde azalmaya neden olan vergilere karşı farklı tutum ve davranışlara girebilmektedirler. O nedenle vergilerin hukuki, ekonomik ve siyasal açıdan değerlendirmesinin yanı sıra psikolojik açıdan da değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Kamu maliyesinin alt disiplini olan mükellef psikolojisi, vergi mükelleflerinin vergiye karşı göstermiş olduğu tepkileri veya reaksiyonları inceleyen geniş kapsamlı bir kavramdır.¹ Vergileme konusunda kişilerin nasıl davranışlarda bulunacaklarının mükellef psikolojisi aracılığıyla tespit edilmesi vergi politikalarının başarısı açısından önemlidir.² Mükellef psikolojisi, mükelleflerin vergiye karşı algısını, vergiye bakış açısını ve vergilemeye yönelik gösterilen tepkileri tanımlamaktadır.³ Mükellef psikolojisi, belli bir toplumda vergi zihniyeti ve vergi ahlakının oluşmasını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle vergilendirmeye ilişkin kararlar alınırken psikolojik faktörlerin göz önünde bulundurulması önemlidir.⁴

Bu çalışmada vergi mükelleflerinin vergiye karşı geliştirdikleri davranışları etkileyen faktörler, vergiye karşı davranış şekilleri ve Türkiye’de mükellef davranışlarının analizi anlatılacaktır.

¹ Henry Laufenburger. *Maliyenin Ekonomik ve Psikolojik Teorisi*. çev. İhsan Hayri Ülkmen. Ankara: Maliye Enstitüsü Yayınları, 1967.

² Cuma Çataloluk, "Vergi karşısında mükelleflerin tutum ve davranışları," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2008): 215.

³ Yasemin Taşkın, "Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 54(86), (2010): 69.

⁴ Halil Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, (İstanbul: Beta Yayınları, 1998), 289.

I. MÜKELLEF DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Vergi borcunu zamanında ve eksiksiz olarak ödemek olan vergi uyumu kavramında vergi denetimleri, vergi cezaları ve vergi oranları gibi dışsal faktörlerin tek başına açıklayıcı olamayacağı ve içsel motivasyonunda vergi uyumu bakımından son derece önemlidir.⁵ Mükelleflerin vergiye karşı gösterdikleri tepkiler, verginin verimli bir şekilde toplanmasını engellemektedir. Vergi psikolojisi verginin etkin ve verimli bir şekilde toplanması, vergi politikalarının yürütülmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Verginin cebri olarak alınması mükellefleri vergiye karşı çeşitli davranışlara yöneltir. Mükellef psikolojisini demografik faktörler, vergi ahlakı, vergi yapısı, bedavacılık sorunu, kamu harcamalarında etkinlik ve verimlilik, vergi kültürü gibi etkenler belirlemektedir.

A. Demografik Faktörler

Vergi mevzuatının karmaşık bir yapıda olması, düşük vergi denetimi, caydırıcılıktan yoksun vergi cezaları, yüksek vergi oranları, vergi kaçırma fırsatı gibi faktörlerin vergi uyumu bakımından yaratacakları etkiler büyük ölçüde demografik faktörlere bağlıdır.⁶ Yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, meslek ve gelir düzeyi gibi demografik özellikler, mükellef davranışlarında etkili olmaktadır.

B. Vergi Ahlakı

Vergi uyumu, beyannamenin verildiği tarihte uygulanan vergi mevzuatına uygun olarak vergi yükümlülüğünün beyannamede tam olarak belirtilmesi ve vergi borcunun tam olarak ödenmesidir.⁷ Vergi ahlakı vergi ödemeye yönelik

⁵ Benno Torgler, *Tax Compliance and Tax Morale* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2007), 5.

⁶ Ken Devos, "Tax Evasion Behaviour and Demographic Factors: An Exploratory Study in Australia," *Revenue Law Journal* 18, no. 1 (2008): 2.

⁷ Jeffrey A. Roth, John T. Scholz, and Ann Dryden Witte, *Taxpayer Compliance*, Vol. 1 (Philadelphia: University of Pennsylvania, 1989), 2.

ahlaki bir zorunluluk ya da vergi ödeyerek topluma katkıda bulunma inancı olarak da düşünülebilir.⁸ Vergi mükellefleri doğru olanı yapma arzusunda oldukları için kanunlara uygun hareket ederler.⁹ Vergi ahlakı vergi mükelleflerinin vergiye karşı tutum ve davranışlarının gelişmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Vergi ahlak derecesi yüksek olan vergi mükellefleri, vergi borçlarını ödemedikleri zaman bundan rahatsız olurlar ve vergiyi ödemeye yönelirler. Vergi ahlakı yüksek olan mükelleflerin vergiyi tam olarak ve zamanında ödeme eğilimleri yüksektir ve bu mükellefler vergi ödediklerinde mutluluk duymaktadırlar. Vergi ahlak derecesi düşük olan vergi mükellefleri vergi boçlarını ödemek istemezler. Vergiye karşı olumsuz tutum geliştirirler. Vergiyi ödememek için yapılan tüm illegal yol ve yöntemleri normalleştirirler. Devlete olan güven ve bağlılık, bireylerin sahip oldukları özellikler ve ülkeler arasındaki farklılıklar vergi ahlakını etkileyen faktörler arasında görülmektedir.¹⁰

C. Bedavacılık Sorunu:

Tam kamusal mallarda görülen bedavacılık sorunu, mükelleflerin vergi ödeme motivasyonunu olumsuz etkilemektedir. Devletin vergi alacağı vergi ödeme gücü olan genellikle ortanca seçmenden alınır. Ortanca seçmen ise en düşük tutarda vergi ödeyerek, en fazla kamusal mal ve hizmetlerden yararlanmayı arzularlar. Ancak vergi ödeyenler ile kamu hizmetlerinden yararlananlar genellikle farklı toplumsal gruplardan oluşmaktadır. Daha az vergi veren ya da hiç vergi vermeyen kişiler, bedava sunulan kamusal hizmetlerden daha fazla yararlananlardır. Dolayısıyla ödediği vergilerin karşılığında başkalarının hizmet almasından dolayı rahatsız olan vergi mükelleflerinin vergi ödeme motivasyonları düşecektir.

D. Vergi Yapısı

Bir vergi sistemi dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Dolaylı vergiler yansıtılabilen ve vergi adaletini sağlamada etkili olabilen vergilerdir.

⁸ Benno Torgler, "Tax Morale in Asian Countries," *Journal of Asian Economics* 15, no. 2 (2004): 239.

⁹ Narcis Eduard Mitu, "Taxpayer Behaviour: Typologies and Influence Factors," *Revue des Sciences Politiques* 49 (2016): 79.

¹⁰ Taşkın, "Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri", 73.

Dolaysız vergiler ise yansıtılamayan ve vergi adaletsizliğine neden olan tüketim vergilerinden oluşmaktadır. Dolaylı vergilerin hâkim olduğu vergi sisteminde vergi mükelleflerinin vergiye karşı tutum ve davranışları olumsuz etkilenmektedir. Ekonomik sistemin oluşturduğu gelir adaletsizliği, dolaylı vergiler aracılığıyla daha da derinleşecektir. Gelişmiş ülkelerde genellikle dolaysız vergiler vergi sistemi içinde ağırlıkta iken; az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergilerin ağırlığı hakimdir.

E. Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Verimlilik

Herkesten toplanan vergiler, toplumsal ihtiyaçların finansmanında kullanılmaktadır. Vergilerin toplumun talep ve beklentilerinin aksine alanlarda kullanılması durumunda, dürüst mükellefler dahi devlete güven ve bağlılıkları azalacaktır. Mükelleflerin vergi ödemelerini istekli olarak ödemeleri için, bu ödemelerin karşılığını açık olarak görmek isteyeceklerdir.¹¹ Yoksa vergi borçlarını daha az ödemek veya hiç ödememek şeklinde davranışa yönelebilmektedirler. İdare ile vergi mükellefleri arasındaki etkileşimin karşılıklı güven ve vatandaş odaklı bir yaklaşımla (sinerjik iklim) karakterize edildiği durumlarda, mükellefler kendilerini yasanın yanında hissedecek ve vergileri dürüst ve kendiliğinden ödeme eğiliminde olacaktır.¹² Ancak siyasi kaygılarla yapılan kamu harcamaları, seçmen tercihlerini de etkilemektedir. Politikacılar, bürokratlar veya devlet görevlileri kişisel yararlarını toplum yararının önünde tutmaları durumunda istikrarsızlıklar ortaya çıkabilir. Kamu otoritesine duyulan güvensizliğe bağlı olarak, dürüst vatandaşlar da kamu uygulama ve politikalarına karşı bir direnç gösterebilirler.¹³

¹¹ Ahmet Burçin Yereli ve Ahmet Yılmaz Ata, "Vergi Adaletine Ulaşma Yöntemleri Çerçevesinde Fayda İlkesinin Teorik Açından Değerlendirilmesi," *Maliye Dergisi* 161 (2011): 28.

¹² Mitu, "Taxpayer Behaviour", 79.

¹³ Susan Rose Ackerman, "Corruption and Government," *International Peacekeeping* 15, no. 3 (2008): 328-343.

F. Denetim ve Cezalar

Devlete güvenin düşük olduğu toplumlarda mükellefler gelirlerini arttırmak ve/veya daha düşük vergi ödemek amacıyla vergi kaçakçılığına yönelebilirler. Vergi mükelleflerini vergi kaçırmaktan alıkoyacak tek unsur ise kamu otoritesinin güç kullanması olacaktır.¹⁴ Vergi makamlarının denetim ve ceza gibi caydırıcılık yaklaşımlarını kullanarak vergi mükelleflerinin vergiye uyumunu artırma davranışlarını kontrol etmek ister.¹⁵ Mükellefin vergiye uyumunda yasal yaptırımlar, etik değerlerden daha baskın ise, vergi uyumunun arttırılabilmesi için vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının arttırılması etkili olacaktır.¹⁶ Vergi kaçakçılığının önlenmesi amacıyla vergi denetimlerinin artırılması ve vergi cezalarının uygulanması gereklidir.¹⁷ Ancak denetim ve cezalar yalnızca vergi ahlakı düzeyi düşük olan mükellefler için geçerlidir. Yüksek vergi ahlakına sahip mükellefler üzerinde aşırı bir denetim ve ceza uygulanması ise bu mükelleflerde bir tür dışlama etkisine yol açacak ve vergi uyumu düzeyinin düşmesine neden olacaktır.¹⁸

II. VERGİYE KARŞI MÜKELLEF DAVRANIŞLARI

Mükellefler hiç vergi ödemeyerek veya daha az vergi ödeyerek vergi yükünü hafifletmeye çalışırlar. Bu noktada kişilerin vergi konusunda isteksiz

¹⁴ Erich Kirchler, Erik Hoelzl, and Ingrid Wahl, "Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The Slippery Slope Framework," *Journal of Economic Psychology* 29, no. 2 (2008).

¹⁵ Sellywati Mohd Faizal, Mohd Rizal Palil, Ruhanita Maelah and Rosiati Ramlı, "Power and Trust as Factors Influencing Tax Compliance Behavior in Malaysia," *Asian Journal of Accounting and Governance* 8 (2017).

¹⁶ Michael Wenzel, "The Social Side of Sanctions: Personal and Social Norms as Moderators of Deterrence," *Law and Human Behavior* 28, no. 5 (2004).

¹⁷ James Alm and Michael McKee, "Extending the Lessons of Laboratory Experiments on Tax Compliance to Managerial and Decision Economics," *Managerial and Decision Economics* 19, no. 4–5 (1998).

¹⁸ Benno Torgler, *Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance* (Basel: Ph. D. Thesis, Universitat Basel, 2003).

davranmaları ve vergi ödemeye karşı çıkması olarak tanımlanan¹⁹ vergi direnci kavramı ortaya çıkmaktadır. Mükellefler vergiye karşı dirençlerini farklı yol ve yöntemlerle gösterirler.

A. Vergi Kaçırma

Vergiye karşı gösterilen tepkiler içinde vergi kaçırma veya vergi kaçaklığı en ağır tepkilerdendir. Vergi kaçırma mükelleflerin vergilendirilebilir gelir ya da servetinin vergi yönetiminden gizlemesi, gerçekleştirilen harcamaların kayıt dışı tutulması, indirilecek giderlerin yüksek gösterilerek vergi kaybının oluşturulması nedeniyle kanunsuz yollara başvurmak ve kanuna karşı gelmek olarak tanımlanır.²⁰ Verginin doğumuna neden olan vergi mükellefi, kanunlara aykırı olarak hiç vergi ödememekte veya olması gerekenden daha düşük vergi ödemektedir. Vergi kaçırma fiili vergi ziyana neden olacağı için, vergi hasılatını düşürmektedir. Vergi kaçırana mükelleflere para cezasının yanı sıra meslekten men ve hapisle tazyik cezası da verilebilir.

B. Vergiden Kaçınma

Mükelleflerin, vergisel yükümlülüklerini azaltmasının yasalara aykırı olmadan yerine getirmesi vergiden kaçınma olarak tanımlanır. Vergiden kaçınma fiili ile vergiyi doğuran olaya neden olunmadığı için kanuna karşı gelinmemiş olunacaktır. Vergi kanunlarında vergiden kaçınma fiilini yasaklayıcı veya cezalandırıcı hükümler yer almamaktadır. Vergi oranlarının yüksekliği, kanunlarda yer alan boşluklar, muafiyet ve istisnaların yaygın olarak kullanılması, kamu harcamalarının etkinlikten uzak ve verimsiz alanlara yapılması vergiden kaçınmayı artırmaktadır. Vergiden kaçınma suç olmadığı için herhangi bir ceza veya yaptırımı gerektirmez. Ancak tıpkı vergi kaçırma fiilinde olduğu gibi hedeflenen vergi hasılatının toplanamamasına neden olmaktadır.

¹⁹ Abdulkerim Gök, "Vergi Direncinin Gelişimi," *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22, no. 1 (Mart 2014).

²⁰ Vito Tanzi and Parthasarathi Shome, *Primer on Tax Evasion*, Washington, DC: IMF Working Paper, 1993.

C. Vergi Yansıtması

Mükellef ödemiş olduğu vergiden dolayı rahatsızlık duyar ve bu yükü başkalarına aktarmak ister. Vergi yükünün başkalarına aktarılmasına verginin yansıtılması denir. Verginin yansıtılması ödeme, vurgu, devretme (yayıma) ve yerleşme olmak üzere dört aşamalı bir süreçten geçmektedir. Dolaylı verilerde verginin yansıtılması kolay olurken, dolaysız vergiler genellikle mükellef üzerinde kalmaktadır.

D. Vergi Cennetlerine Göç

1980 sonrası neo-liberal ve küreselleşme döneminde vergi cenneti ülkelerin sayıları hız kazanmıştır. Küreselleşme olgusu ile dünya bir nevi tek bir pazar haline gelmiştir. Piyasanın serbestleşmesi ile beraber sermaye de özgür olmaktadır. Serbestleşen sermaye ise olması gerekenden daha fazla vergiye duyarlı hale gelmektedir.²¹ Vergi cenneti ülkeler, vergi oranlarını sıfır ya da çok düşük şekilde uygulamasının yanı sıra birçok teşvik ve sübvansiyonları uygulayan ülkeler olarak tanımlanır. Vergi cenneti ülkeleri vergi uyumunu, vergi ahlakını ve vergi bilincini olumsuz yönde etkilemektedir. Vergi cenneti ülkeler aynı zamanda bilgi paylaşımına açık olmayan ülkelerdir. Vergi uyumu düşük olan özellikle çokuluslu şirketlerin bu ülkelerde faaliyetlerini ve servetlerini gizleyebilmeleri onları bu ülkelere çekmekte, vergi kaçakçılığına veya vergiden kaçınmaya yönlendirmektedir.²²

E. Vergi Grevi

Vergi grevi vergi ödememek için toplu olarak vergiye karşı direnmektir.²³ Malî, ekonomik ve siyasî nedenlerden dolayı mükellefler üzerindeki vergi

²¹ Murat Yılmaz, "Vergi Cennetleri ve Ülke Uygulamaları," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no. 4 (2018).

²² Ahmet Ulusoy ve Birol Karakurt, "Vergi Politikasının Mali Amacının Karşılanamamasında Vergi Cennetleri ve Offshore Finansal Merkezlerin Rolü," *TİSK Akademi* 4, no. 8 (2009).

²³ Elif Pürsünerli Çakar, "Vergiye Karşı Direnme Şekilleri ve Vergi İnzivası," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17, no. 1-2 (2013).

yükünün dayanılmaz noktaya gelmesi sonucunda, mükelleflerin kamu yönetimine karşı vergi yükünün azaltılması talebiyle genel kamu düzenine/kanunlara ve demokratik esaslara uygun olarak göstermiş oldukları kolektif tepkiye vergi grevi denir.²⁴ Verginin ödenmemesi ve kimseye zarar verilmemesi vergi grevini bir tür sivil itaatsizlik yapmaktadır. Vergi grevinin son yüzyıldaki örneklerinden biri Gandhi tarafından gerçekleştirilen Tuz Yürüyüşü hareketidir. İngiliz kolonisi olan Hindistan'da deniz suyundan elde edilen tuzdan alınan vergiye karşı 12 Mart 1930'da 390 kilometre şiddet içermeyen yürüyüş 78 kişi ile gerçekleştirilmiştir.²⁵

F. Tüketimi Kısma, Üretimi Azaltma ve Yatırımdan Vazgeçme

İnsan yeni olan her şeye karşı direnç göster, davranışlarını değiştirme ve konfor alanını terk etme ihtiyacından korkar.²⁶ Ancak vergiler tıpkı emek veya enerji gibi bir maliyet unsurudur. Mal ve hizmetler üzerindeki vergilerin yüksek olması fiyatların da yükselmesine neden olacaktır. Fiyatı artan malı tüketiciler ya daha az satın alacaklar ya da tüketmekten vazgeçeceklerdir. Hatta halkın kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere yönelmesine neden olacaktır. Bu durum devletin vergi hasılatını düşürecektir. Üreticiler üzerinde gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerin oran veya tutarlarının artması halinde, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları artacaktır. Fiyat artışı tüketicilerin tercihlerini değiştireceği için firmalar üretimlerini azaltma yönünde politika uygulamak zorunda kalacaklardır. Üretimin azaltılması politikası genellikle işçi sayısını azaltmak olarak başlatılır. Ayrıca üretim üzerindeki vergi oran veya tutarların artırılması veya yeni vergilerin konması halinde girişimciler yatırım yapmaktan vazgeçerler.

²⁴ Recep Temel, "Poujade ve Sarı Yelekliler Hareketlerinin Vergi Grevi/Verginin Reddi Olguları Etrafında Analizi," *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi* 2, no. 1 (2019).

²⁵ Hüseyin Şen ve İsa Sağbaş, *Vergi Teorisi ve Politikası*, Ankara: Barış Arıkan Yayınları, 2020.

²⁶ Mitu, "Taxpayer Behaviour," 79.

III. TÜRKİYE’DE MÜKELLEF DAVRANIŞLARININ ANALİZİ

Türkiye’de vergiye karşı mükellef davranışları konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Çiçek vd.²⁷ tarafından yapılan çalışmada mükellef tiplerinin vergi ödemede önemi vurgulanmıştır. Vergi yönetiminin sıradan uygulamalar ile vergiye gönüllü uyumu ve vergi gelirlerini arttırması bir noktaya kadar mümkündür. Düzenli ve belli bir çerçevede davranışlar sergileyen kişilik tipleri, vergi uyumunun önemli belirleyicilerini oluştursa da; vergi yönetiminin gönüllü vergi uyumunu arttırmak ve mükellefi motive etmek için, mükelleflerin ve toplumun ahlaki-kültürel değerlerini ve mükelleflerin davranışlarını analiz etmesi ve buna göre politika üretmesi gerekmektedir.

Korlu vd.²⁸ tarafından yapılan çalışmada yerel vergi bilincini etkileyen faktörlerin başında adalet ve eşitlik algısı gelirken, ikinci sırada din ve ahlak faktörü gelmektedir. Katılımcılık ve yerelleşme de yerel vergi bilincini etkileyen önemli unsurlar arasındadır. Kültür, idareye bakış ve siyasi görüş de yerel vergi bilincinin oluşmasında önemli faktörler arasında sayılmıştır. Yücedoğru ve Hasseldine²⁹ vergi uyumunu etkileyen faktörler üzerinde çalışmışlardır. Bu faktörler; uyum maliyetleri, profesyonellik, vergi danışmanlarının etkisi, şirket yapısı, ekonomik zorunluluk boyutu ve riskten kaçınmadır. Teyyare ve Kumbaşı³⁰ tarafından yapılan çalışmada vergi eğitimi artıkça vergi bilinci ve vergi uyum düzeyi artış göstermektedir.

²⁷ Serdar Çiçek, Hüseyin Güçlü Çiçek ve Elif Ayşe Şahin İpek, "Vergiye Uyum Sürecinde Davranışsal Yaklaşım: Mükellef Davranışları ve Tipolojileri," *Sosyoekonomi* 27, no. 39 (2019).

²⁸ R. Kutlu Korlu, Adnan Gerçek ve Özhan Çetinkaya, "Yerel Vergi Bilincinin Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi: Bursa Örneği," *Yönetim Bilimleri Dergisi* 14, no. 28 (2016).

²⁹ Recep Yücedoğru and John Hasseldine, "Understanding Tax Morale of SMEs: A Qualitative Study," *eJournal of Tax Research* 14, no. 3 (2016).

³⁰ Erdoğan Teyyare ve Ensar Kumbaşı, "Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü," *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16, no. 4 (2016).

Ayas ve Saruç³¹ tarafından gerçekleştirilen çalışmada Türkiye ve İtalya'nın vergi ahlakının birbirlerine yakın olduğu sonucuna varılmıştır. İsrاف ve subjektif vergi yükü algısı vergi ahlakını en fazla etkileyen faktörlerdir. Türklerde erkeklerin vergi ahlakı daha yüksek iken, İtalya'da kadınların daha yüksektir. Yaş ile vergi uyum düzeyi arasında ise ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Giray vd.'nin³² yaptığı çalışmada vergi sisteminin yapısının vergi mükelleflerinin vergi sisteminde adalet algısını belirleyen en güçlü faktör olarak tespit edilmiştir. Vergi kanunlarının sade olması durumunda vergi sistemi adil olarak algılanabilecektir. Vergi mükelleflerinin vergi sisteminde adalet algısının artması, vergi kayıp ve kaçaklarını azaltacak ve vergiye gönüllü uyumu artıracaktır. Sıkça yürürlüğe konan vergi afları vergi uyumsuzluğuna neden olmaktadır. Ayrıca kamu harcamalarındaki şeffaflık düzeyi vergi uyumunu etkilemektedir.

İzgi ve Saruç'un³³ çalışmasına göre vergi ahlakı ile devlete bağlılık, vatandaşlık bilinci ve din faktörü arasında anlamlı bir fark vardır. Ayrıca vergi ahlakı ile iktidardaki partiyi kabul düzeyi arasında ise anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Savaşan ve Odabaş³⁴ tarafından yapılan çalışmada vergi kayıplarının yüksek olmasının nedenleri olarak vergi yükü algısı, istisna ve muafiyetlerin boyutları, adaletsiz vergi yapısı, verginin tabana yayılamaması, kamu harcamaları ile mükellef talep ve beklentilerinin uyumsuz olması ve vergi bilincinin yetersiz olmasıdır.

Saruç ve Sağbaşı³⁵ göre Türkiye'de vergi sisteminde dikey eşitsizlik söz konusudur. Vergilerin topluma hizmet olarak geri dönmediği inancı hakimdir.

³¹ Işıl Ayas ve Naci Tolga Saruç, "Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya ve Türkiye," *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 16, no. 2 (2015).

³² Filiz Giray, Adnan Gerçek and Cengiz Aydoğdu, "Factors Determining Taxpayers' Perception Towards Tax Fairness: The Structural Equation Model For Turkey," *International Journal of Economics and Finance Studies* 7, no. 1 (2015).

³³ Kadriye İzgi ve Naci Tolga Saruç, "Sosyo-Kültürel Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Anket Çalışması," *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 3, no. 2 (2011).

³⁴ Fatih Savaşan ve Hakkı Odabaş, "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma," *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 5, no. 1 (2005).

³⁵ Naci Tolga Saruç ve İsa Sağbaşı, "Mükelleflerin Vergi Eşitliğini Algılaması Vergi Kaçırma Eğilimi İlişkisi," *Finans-Politik, Ekonomik Yorumlar* 482 (2004).

Gelir vergisi sisteminin adil bir yapıya sahip olmadığı vurgulanmıştır. Tunçer’in³⁶ çalışmasında vergi uyumsuzluğunun en önemli nedeni vergi ahlaki seviyesinin düşük olmasıdır. Vergi oranlarının yüksek olması, vergi cezalarının caydırıcı olmaması, vergi denetiminin düşüklüğü ve vergi yönetiminden kaynaklanan etkinsizlikler vergi uyumsuzluğuna neden olmaktadır.

Türkiye’de mükellef davranışları üzerine yapılan çalışmalarda vergi oranlarının yüksekliği, sıkça çıkarılan vergi afları, vergi denetimlerinin yetersizliği, vergi cezalarının caydırıcı olmaması, kayıtdışı ekonominin büyük boyutlarda olması, kamu harcamalarının halkın talep ve beklentileri doğrultusunda gerçekleşmemesi, devlete güven ve bağlılığın azalması gibi nedenlerden dolayı vergiye gönüllü uyum sağlanamamaktadır.

SONUÇ

Vergi, devletin tek taraflı aldığı kararlar sonucunda aldığı ekonomik bir değerdir. Kamu hizmetlerinin en önemli finansman kaynağı olan vergilerin, bugüne kadar mükellef ahlakı üzerinde durulmuştur. Vergi ahlakı konusuna giren vergi kaçırma, vergiden kaçınma, agresif vergi uygulamaları, vergi grevi gibi mükellef davranışları üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Vergi mükellefinin devlet tarafından sağlanan kamu mallarından fayda beklemesi medeni bir toplumun varlık nedenidir.³⁷ Ancak devletin bir vergiyi niçin aldığı, oranlarını nasıl tespit ettiği, vergi konularını neye göre seçtiği, vergilendirme yetkisinin yerindeliği, optimal vergiye yakınlığı, ödeme gücüne uygunluğu, alınış amacına uygun kullanılıp kullanılmadığı gibi konular üzerinde yeterince durulmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu zorlaştırmaktadır.

Mükelleflerin, vergiye karşı göstermiş olduğu ve büyük çoğunluğu yasa dışı olan tepkilerine karşılık ceza ve yaptırımlar düzenlenmiştir. Ancak kamu yönetiminin vergilendirme yetkisini nasıl kullandığı ve harcamaları nerelere

³⁶ Mehmet Tunçer, "Vergi Ahlakı-Vergi Uyumu İlişkisi ve Türkiye," *Vergi Sorunları Dergisi* 181 (2003).

³⁷ Divakaran Reddy, *Taxpayer Behavioural Factors Influencing Entrenched Tax Gaps* (Durban, South Africa: Durban University of Technology, 2021).

yaptığı konuları sürekli tartışma konusu olmuştur. Çağdaş vergi sistemlerinin kabul ettiği gibi Türkiye’de de mükellefin beyanını esas alınmaktadır. İyi bir vergi sistemi büyük ölçüde mükelleflerin beyanına ve vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarına göre şekillenmektedir. Devletin vergi alacağını tam olarak ve zamanında tahsil edebilmesi için dürüst mükellefi ödüllendiren, kötü niyetli mükellefleri ise cezalandırıcı uygulamalara gitmesi gerekir.

Türkiye’de muafiyet, istisna, indirim, mahsup, erteleme gibi uygulamaların neden olduğu vergi harcamalarının vergi gelirlerine oranı %32’ye ulaşmıştır.³⁸ Vergi harcamalarından kaynaklanan gelir kaybı yeni vergiler veya artan vergi oranları olarak topluma yansıtacaktır. Vergi afları, cezaların caydırıcı olmaması ve denetimin yetersiz gerçekleşmesi dürüst olmayan kötü niyetli mükellefleri cesaretlendirirken, dürüst mükelleflerin psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutu hakkında farklı oranlar tahmin edilse de; oldukça yüksek oranda gerçekleştiği konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Kayıtdışı ekonomi serbest rekabet ortamını bozmakta ve yasalara uygun hareket eden mükelleflerin faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Kamu yönetiminin kayıtdışı ekonomi ile mücadele etmesi ve gerekirse uluslararası işbirliklerine gitmesi yerinde olacaktır.

³⁸ Hakkı Sayan, "Vergi Harcaması: Nam-ı Diğer Vazgeçilen Vergiler," *Ekonomim*, Nisan 24, 2024, <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/vergi-harcamasi-nam-i-diger-vazgecilen-vergiler/724113>

Hakem Değerlendirmesi: Çift kör hakem.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek alıp almadığını belirtmemiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yazar etik kurul onayının gerekip gerekmediğini belirtmemiştir.

Peer Review: Double peer-reviewed.

Financial Support: The author has not specified whether financial support was received for this study

Conflict of Interest: The author declares that there is no conflict of interest

Ethics Committee Approval: The author has not specified whether ethics committee approval was required.

KAYNAKÇA

- Alm, James, and Michael McKee. "Extending the Lessons of Laboratory Experiments on Tax Compliance to Managerial and Decision Economics." *Managerial and Decision Economics* 19, no.4-5 (1998): 259- 275.
- Ayas, Işıl, and Naci Tolga Saruç. "Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya ve Türkiye." *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 16, no.2 (2015): 179- 188.
- Çakar, Elif Pürsünerli. "Vergiye Karşı Direnme Şekilleri ve Vergi İnzivası." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17, no.1-2 (2013): 1293-1313.
- Çataloluk, Cuma. "Vergi karşısında mükelleflerin tutum ve davranışları." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2008): 212-228.
- Çiçek, Serdar, Hüseyin Güçlü Çiçek ve Elif Ayşe Şahin İpek. "Vergiye Uyum Sürecinde Davranışsal Yaklaşım: Mükellef Davranışları ve Tipolojileri." *Sosyoekonomi* 27, no.39 (2019): 223-244.
- Devos, Kitty. "Tax Evasion Behaviour and Demographic Factors: An Exploratory Study in Australia." *Revenue Law Journal* 18, no.1 (2008): 1-43.
- Faizal, Sellywati Mohd, Mohd Rizal Palil, Ruhanita Maelah, and Rosiati Ramli. "Power and Trust as Factors Influencing Tax Compliance Behavior in Malaysia.", *Asian Journal of Accounting and Governance* 8 (2017): 79-85
- Giray, Filiz, Adnan Gerçek, and Cengiz Aydoğdu "Factors Determining Taxpayers' Perception Towards Tax Fairness: The Structural Equation Model For Turkey." *International Journal Of Economics And Finance Studies* 7, no.1 (2015): 17-38.
- Gök, Abdulkerim. "Vergi Direncinin Gelişimi". *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi* 22, no. 1 (Mart 2014): 143-63.
- Izgi, Kadriye ve Naci Tolga Saruç. "Sosyo-Kültürel Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Anket Çalışması." *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 3, no.2 (2011): 133-142.
- Kirchler, Erich, Erik Hoelzl, and Ingrid Wahl. "Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The Slippery Slope Framework." *Journal of Economic Psychology* 29 no.2 (2008): 210-225.

- Korlu, R. Kutlu, Adnan Gerçek ve Özhan Çetinkaya. “Yerel Vergi Bilincinin Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi: Bursa Örneği.” *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14, no.28 (2016): 443-465.
- Laufenburger, Henry. *Maliyenin Ekonomik ve Psikolojik Teorisi* (çev. İ.H. Ülkmen). Ankara: Maliye Enstitüsü Yayınları, No:25, 1967.
- Mitu, Narcis Eduard. “Taxpayer Behaviour: Typologies and Influence Factors.” *Revue des Sciences Politiques* 49 (2016): 77-87.
- Nadaroğlu, Halil. *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Yayınları, 1998.
- Pedone, A. Tax theory and taxpractice: The Problems of Defining, Measuring and Assessing Tax Bases. *NBER Working Paper*, no: 119. 2009.
- Reddy, Divakaran. *Taxpayer behavioural factors influencing entrenched tax gaps*. Durban South Africa: Durban University of Technology, 2021.
- Ackerman, Susan Rose. “Corruption and Government.” *International Peacekeeping* 15, no.3 (2008): 328- 343.
- Roth, Jeffrey A., John T. Scholz, and Ann Dryden Witte. *Taxpayer Compliance*. Vol. 1, Philadelphia: University of Pennsylvania, 1989.
- Saruç, Naci Tolga ve İsa Sağbaş. “Mükelleflerin Vergi Eşitliğini Algılaması Vergi Kaçırma Eğilimi İlişkisi.” *Finans-Politik, Ekonomik Yorumlar* 482 (2004): 64-75.
- Savaşan, F. ve Odabaş, H. “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma.” *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5 no.1 (2005): 1-28.
- Sayan, Hakkı. “Vergi harcaması: Nam-ı diğer vazgeçilen vergiler.” *Ekonomim Ocak* 10, 2024. <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/vergi-harcamasi-nam-i-diger-vazgecilen-vergiler/724113>
- Şen H. ve Sağbaş İ. *Vergi Teorisi ve Politikası*. Ankara: Barış Arıkan Yayınları, 2020.
- Tanzi, Vito and Shome, Parthasarathi. Primer on tax evasion. *IMF Working Paper*, 1993.
- Taşkın, Yasemin. “Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 54, no.86 2010.

- Temel, Recep. "Poujade ve Sarı Yelekliler Hareketlerinin Vergi Grevi/Verginin Reddi Olguları Etrafında Analizi." *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi* 2, no.1 (2019): 77-104.
- Teyyare, Erdoğan ve Ensar Kumbaşlı. "Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü." *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16, no.4 (2016). 1-29.
- Torgler, Benno. "Tax Morale in Asian Countries." *Journal of Asian Economics* 15, no.2 (2004): 237-266.
- Torgler, Benno. *Tax Compliance and Tax Morale*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2007.
- Torgler, Benno. *Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance*. Ph. D. Thesis, Universitat Basel, 2003.
- Tunçer, Mehmet. "Vergi Ahlakı-Vergi Uyumu İlişkisi ve Türkiye." *Vergi Sorunları Dergisi* 181, 2003: 92-115.
- Ulusoy Ahmet ve Karakurt Birol "Vergi Politikasının Mali Amacının Karşılanamamasında Vergi Cennetleri ve Offshore Finansal Merkezlerin Rolü." *TİSK Akademi* 4(8) (2009): 81- 105.
- Wenzel, Michael "The Social Side of Sanctions: Personal and Social Norms as Moderators of Deterrence." *Law and Human Behavior* 28, no.5 (2004): 547-567.
- Yereli, Ahmet Burçin ve Ahmet Yılmaz Ata. "Vergi Adaletine Ulaşma Yöntemleri Çerçevesinde Fayda İlkesinin Teorik Açıdan Değerlendirilmesi." *Maliye Dergisi* 161 (2011): 21-32.
- Yılmaz, Murat. "Vergi Cennetleri ve Ülke Uygulamaları." *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no.4 (2018): 197-222.
- Yücedoğru, Recep and John Hasseldine. "Understanding tax morale of SMEs: A qualitative study." *eJournal of Tax Research* 14, no.3 (2016): 531- 567.